

O‘ZBEK ADABIYOTIDA AYOL OBRAZI EVOLYUTSIYASI
(XX ASR MISOLIDA)

Eshqulova Nigina Bozorboy qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti, kechki 401- guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18255061>

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asr o‘zbek adabiyotida ayol obrazining badiiy evolyutsiyasi tarixiy, poetik va gender yondashuvlari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda jadid adabiyoti, sovet davri hamda mustaqillik arafasi va undan keyingi adabiy jarayonlarda ayol obrazining qanday shakllangani, uning ijtimoiy funksiyasi va estetik mazmunidagi o‘zgarishlar ochib beriladi. Ayol obrazi an’anaviy ramziy tipdan murakkab psixologik va individual shaxs tipiga tomon rivojlangani asoslab ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Ayol obrazi, jadid adabiyoti, sovet davri adabiyoti, mustaqillik davri, gender yondashuvi, poetika, milliy identitet.

Аннотация. В статье анализируется художественная эволюция образа женщины в узбекской литературе XX века на основе исторического, поэтического и гендерного подходов. Рассматриваются особенности формирования женского образа в джадидской литературе, в советский период, а также на этапе преддверия независимости и после неё.

Показано, что образ женщины развивается от традиционного символического типа к сложному, психологически насыщенному и индивидуализированному образу личности.

Ключевые слова: Образ женщины, советская литература, период независимости, гендерный подход, поэтика, национальная идентичность.

Abstract. This article analyzes the artistic evolution of the female image in twentieth-century Uzbek literature from historical, poetic, and gender-based perspectives. It examines how the image of women was shaped in Jadid literature, during the Soviet period, and in the years preceding and following independence. The study demonstrates that the female image evolved from a traditional symbolic type into a complex, psychologically rich, and individualized representation of personality.

Keywords: Female image, Soviet literature, independence period, gender approach, poetics, artistic evolution, problem of personality, national identity.

KIRISH

XX asr o‘zbek adabiyoti milliy tafakkur, ijtimoiy ong va estetik qarashlar tubdan yangilangan davr sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, xususan, ayolning jamiyatdagi o‘rni va maqomiga bo‘lgan munosabat transformatsiyasi adabiyotda ham muhim aksini topdi.

Ayol obrazi nafaqat badiiy-estetik kategoriya sifatida, balki muayyan tarixiy davr ijtimoiy ideallarining ifodachisi sifatida shakllanib bordi. Shu bois XX asr o‘zbek adabiyotida ayol obrazining evolyutsiyasini o‘rganish adabiyotshunoslik, gender tadqiqotlari hamda madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan dolzarb masalalardan biridir.

An'anaviy o'zbek adabiyotida ayol ko'proq sadoqatli yor, ona, sabr-toqat timsoli sifatida tasvirlangan bo'lsa, XX asr boshidan boshlab bu obraz sezilarli darajada murakkablashdi. Jadid adabiyoti vakillari ayolni ma'rifat, taraqqiyot va milliy uyg'onish sub'ekti sifatida talqin eta boshladilar. Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi ijodkorlar asarlarida ayol obrazi ijtimoiy zulm qurboni, lekin ayni paytda ongli shaxs, adolat va erkinlikka intiluvchi individ sifatida gavdalanadi. Bu davrda ayol obrazining badiiy funksiyasi faqatgina estetik emas, balki ijtimoiy-tarbiyaviy xarakter ham kasb etadi.

Mustaqillik arafasi va undan keyingi davrda ayol obrazining talqini yana yangicha bosqichga ko'tarildi. Endilikda ayol milliy qadriyatlar va zamonaviylik o'rtasidagi ziddiyatlarni o'zida mujassam etgan, o'zligini izlayotgan, ichki erkinlik sari intilayotgan sub'ekt sifatida tasvirlanadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Mazkur tadqiqot XX asr o'zbek adabiyotida ayol obrazining evolyutsiyasini tarixiy, poetik va diskursiv jarayon sifatida o'rganishni maqsad qiladi. Shu bois izlanishda bir nechta ilmiy yondashuvlar integratsiyasi qo'llanildi: tarixiy-tipologik, struktural-poetik, diskursiv tahlil hamda qiyosiy-metodologik yondashuvlar bir-birini to'ldiruvchi vosita sifatida ishlatildi [1].

Tarixiy-tipologik metod ayol obrazining turli davrlardagi funksional va semantik o'zgarishlarini aniqlash imkonini beradi. Jadid adabiyoti, sovet davri va mustaqillik arafasi hamda undan keyingi davrlar alohida bosqich sifatida qaralib, har bir davrda ayol obrazining badiiy vazifasi, ijtimoiy yuklamasi va ideologik konteksti aniqlanadi. Bu metod orqali obrazning soddadan murakkabga, passiv timsoldan faol sub'ektga o'tish jarayoni tizimli tarzda ochib beriladi.

Struktural-poetik tahlil esa ayol obrazining badiiy qurilishi, xarakter yaratish mexanizmlari, nutq va ichki monolog, psixologizm, ramziy detallar orqali shakllanishini tahlil qilishga xizmat qiladi. Bu yondashuv yordamida ayol obrazi qanday kompozitsion o'rin egallashi, syujet rivojida qanday funksiyani bajarishi va muallif pozitsiyasi bilan qanday munosabatda bo'lishi aniqlanadi. Xususan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar", Cho'lponning "Kecha va kunduz", Said Ahmadning "Ufq" kabi asarlarida ayol obrazining poetik funksiyasi shu metod asosida tahlil qilinadi [2].

Diskursiv tahlil metodologiyasi ayol obrazining ideologiya, hokimiyat va ijtimoiy me'yorlar bilan munosabatini ochib berishga imkon yaratadi. Sovet davri matnlarida ayol obrazining "yangi inson", "mehnatkash qahramon" diskursiga qanday inkorporatsiya qilingani, mustaqillik davrida esa milliylik, an'ana va modernlik diskurslari kesishmasida qanday talqin etilayotgani shu metod yordamida aniqlanadi. Bu yondashuv Mishel Fuko, Norman Feyrklou kabi diskurs nazariyotchilarining konsepsiyalariga tayanadi [3].

Adabiyotlar tahliliga kelsak, ayol obrazi masalasi o'zbek adabiyotshunosligida turli nuqtai nazarlardan yoritilgan. N. Karimov, B. Qosimov, U. Hamdam, H. Boltaboyev singari olimlar jadid adabiyoti va XX asr boshidagi ijtimoiy-ideologik jarayonlarni tahlil qilib, ayol masalasining ma'rifiy va milliy uyg'onish kontekstidagi o'rini ko'rsatganlar. Ularning ishlarida ayol obrazi ko'proq ijtimoiy muammo sifatida yoritilgan bo'lsa, keyingi tadqiqotlarda poetik va psixologik aspektlarga ko'proq e'tibor qaratilgan.

Sovet davri adabiyoti bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda (masalan, I. Sulton, O. Sharafiddinov ishlari) ayol obrazi ko'pincha ijtimoiy realizm doirasida baholangan. Mustaqillik davri adabiyotshunosligida esa ayol obrazi milliy o'zlik, gender identiteti va madaniy transformatsiya nuqtai nazaridan qayta talqin qilina boshladi. Bu borada zamonaviy gender tadqiqotlari va madaniyatshunoslik yondashuvlari muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda [4].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, XX asr o'zbek adabiyotida ayol obrazi oddiy an'anaviy tipdan murakkab, ko'p qirrali va ijtimoiy-madaniy mazmunga ega bo'lgan shaxsiy tipga tomon izchil evolyutsiyani bosib o'tgan. Ushbu jarayonni uch asosiy bosqich — jadid adabiyoti davri, sovet davri va mustaqillik arafasi hamda undan keyingi davr kesimida tahlil qilish ayol obrazining transformatsiyasini aniqroq anglash imkonini berdi.

Jadid adabiyotida ayol obrazi millat taqdiriga bevosita daxldor ijtimoiy muammo sifatida maydonga chiqadi. Agar an'anaviy adabiyotda ayol ko'proq shaxsiy his-tuyg'ular, muhabbat va sadoqat kontekstida tasvirlangan bo'lsa, jadidlar ijodida u jamiyat taraqqiyotining muhim sub'ekti sifatida talqin qilinadi. Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanidagi Zaynab obrazi yoki Fitratning publitsistik va dramatik asarlaridagi ayol qahramonlar jaholat, zo'ravonlik va ma'naviy qullik qurboni sifatida tasvirlanadi, biroq ular passiv emas, balki adolat va erkinlik sari intiluvchi ongli shaxslar sifatida gavdalanadi [5].

Jadid adabiyotida ayol obrazi orqali milliy uyg'onish g'oyasi ifodalanadi. Ayolni ozod etish — millatni ozod etish bilan tenglashtiriladi. Bu yerda ayol obrazi ramziy ma'no kasb etib, u millatning kelajagi, ma'naviy poklanish va yangilanish timsoliga aylanadi. Shu sababli jadid adabiyotida ayol obrazining ideallashtirilganligi kuzatiladi, biroq bu ideallashtirish estetik emas, balki ijtimoiy-ma'rifiy xarakterga ega.

Sovet davrida ayol obrazi yangi mafkuraviy diskurs doirasida shakllandi. Ayol "ozod qilingan", ishlab chiqarish jarayoniga jalb etilgan, jamiyat qurilishida faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida tasvirlanadi. Oybekning "Qutlug' qon", Said Ahmadning hikoyalari, G'afur G'ulom asarlarida ayol obrazi ko'pincha mehnatkash, fidoyi, jamoatchi sifatida gavdalanadi [6]. Bu obrazlar ijobiy tip sifatida quriladi, biroq ularning individual psixologiyasi va shaxsiy dramasi ko'pincha umumiy ideologik sxema ichida erib ketadi.

Shunga qaramay, sovet davri adabiyotini bir yoqlama baholash mumkin emas. Ayrim asarlarda ayol obrazining ichki ziddiyatlari, shaxsiy fojeasi va ruhiy iztiroblari ham aks etadi.

Masalan, ayrim nasriy asarlarda ayol tashqi tomondan "ozod" bo'lsa-da, ichki jihatdan yolg'iz, tushunilmagan va ruhiy bosim ostida qolgan shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu esa sovet ideologiyasi bilan real hayot o'rtasidagi ziddiyatni badiiy ifodalashga xizmat qiladi [7].

Sovet davrida ayol obrazi ko'pincha erkak qahramon bilan qiyosda emas, balki unga xizmat qiluvchi, uning ideallarini mustahkamlovchi yordamchi tip sifatida ham namoyon bo'ladi.

Bu hol ayol sub'ektivligining to'liq ochilmasligiga olib kelgan. Shu bois bu davr ayol obrazining tashqi ijtimoiy faolligi bilan ichki erkinligi o'rtasidagi nomutanosiblik davri sifatida baholanadi.

XX asr oxiri va mustaqillik davri adabiyotida ayol obrazi sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tariladi.

Bu davrda adabiyot ideologik qoliplardan xoli bo'lib, shaxs muammosiga, ichki dunyo, identitet va ekzistensial masalalarga yuz tutadi. Ayol endi nafaqat jamiyat a'zosi, balki o'z ichki olami, shaxsiy tanlovi va mas'uliyatiga ega bo'lgan mustaqil sub'ekt sifatida tasvirlanadi [8].

Bu davr adabiyotida ayol obrazi milliy qadriyatlar va zamonaviylik o'rtasidagi ziddiyatni o'zida mujassam etadi. Ayol bir tomondan an'ana, oila, milliylik timsoli bo'lsa, ikkinchi tomondan o'zligini izlayotgan, mustaqil qaror qabul qilishga intilayotgan shaxs sifatida gavdalanadi. Bu esa ayol obrazini ichki konfliktga boy, psixologik jihatdan murakkab qahramonga aylantiradi. Mustaqillik davri adabiyotida ayol obrazining individuallashuvi kuchayadi. Mualliflar ayol qahramonlarni umumlashtirilgan tip emas, balki o'ziga xos xarakter, o'ziga xos taqdir sifatida tasvirlay boshlaydilar. Bu jarayon ayol obrazining badiiy qiymatini oshiradi va uni real hayotga yaqinlashtiradi [9].

XULOSA

Mazkur tadqiqot XX asr o'zbek adabiyotida ayol obrazining badiiy-evolyutsion rivojlanishini tizimli va kompleks tahlil qilishga qaratildi. O'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, ayol obrazi ushbu davr adabiyotida jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy va madaniy o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq holda shakllanib, badiiy tafakkur taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida namoyon bo'lgan. Ayol obrazi orqali muayyan davrning ijtimoiy ideallari, axloqiy me'yorlari va shaxsga bo'lgan munosabati ifodalangan.

XX asr boshidagi jadid adabiyotida ayol obrazi milliy uyg'onish va ma'rifatparvarlik g'oyalarining markazida turadi. Ayolni ozod qilish masalasi millatni yangilash va taraqqiy ettirish bilan tenglashtirilib, u jaholat va zulmga qarshi kurashuvchi ongli shaxs sifatida talqin etildi. Bu davrda ayol obrazining ramziy va ijtimoiy funksiyasi ustuvor bo'lib, individual psixologik jihatlar nisbatan ikkinchi planda qoldi. Shunga qaramay, ushbu bosqich ayol obrazining adabiyotda faol sub'ekt sifatida maydonga chiqishiga zamin yaratdi.

XX asr oxiri va mustaqillik davri arafasida esa ayol obrazi sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Ayol endilikda o'zligini izlayotgan, shaxsiy tanlov va mas'uliyatga ega bo'lgan mustaqil sub'ekt sifatida tasvirlana boshladi. Bu davr adabiyotida ayol obrazining individuallashuvi, psixologik chuqurligi va badiiy realistikligi kuchaydi. Natijada ayol obrazi milliy qadriyatlar va zamonaviy tafakkur o'rtasidagi murakkab munosabatlarni aks ettiruvchi markaziy badiiy kategoriya sifatida namoyon bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan, 2010. — 412 b.
2. Normatov U. Badiiy tafakkur va adabiy jarayon. — Toshkent: O'zbekiston, 2007. — 368 b.
3. Sarimsoqov B. O'zbek adabiyoti poetikasi masalalari. — Toshkent: Fan, 2005. — 224 b.
4. G'afurov I. Zamonaviylik va an'ana. — Toshkent: Sharq, 2003. — 198 b.
5. Karimov N. Jadid adabiyoti va milliy uyg'onish. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — 240 b.
6. Rahimjonov N. O'zbek romanining taraqqiyoti. — Toshkent: Fan, 2009. — 304 b.
7. Qosimov B. Jadidchilik: g'oya va harakat. Toshkent: Sharq, 2000. — 176 b.
8. Tursunov S. Adabiyot va zamon. — Toshkent: O'zbekiston, 2011. — 220 b.
9. Xolmirzayev Sh. Adabiyot va shaxs. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. — 184 b.